

باقلم حاج حسین نجفیانی

تاریخچه مسجد استاد شاگرد

واقعه در محله مهاد مهین (۱) تبریز

امیر شیخ حسن کوچک پسر تیمورتاش فرزند امیر چوبان پس از فوت سلطان ابوسعید بهادرخان در سال ۷۳۶ هجری قمری به آذربایجان و عراق مستولی شدم زمام امور را در دست گرفت و برای مصلحت وقت ساتی ییگ خاتون دختر او لجای تو سلطان محمد خدابنده خواهر سلطان ابوسعید بهادرخان را در سال ۷۳۹ هجری به تخت سلطنت ایلخانی نشاند سکه و خطبه بنام وی خوانده شد.

پس از دو سال به بهانه اینکه حکومت سلطنت ایلخانی از زنی ساخته نیست دستگاه او را بر چیده از سلطنت خلع نمود سلیمان خان بن بشمود را که از نیبره زادگان هولاکو خان بود به تخت سلطنت ایلخانی نشاند و ساتی ییگ را بزرگ و بروز و جیت او داد سکه و خطبه بنام او خواندند سلیمان شاه از سال ۷۴۱ تا ۷۴۵ پنج سال تمام در تبریز سلطنت کرد ولی اغلب امورات سلطنتی و رتق و فتق در دست امیر شیخ حسن بود امیر شیخ حسن از طرف سلیمان شاه ملقب بعلاء الدین گردید.

این مسجد معروف به (استاد شاگرد) از آثار و بنای های همان علاء الدین امیر شیخ حسن کوچک می باشد و نام این مسجد و عمارت متعلق به آنرا در آن زمان علاء الدین می گفتند در سال ۷۴۲ بنای این مسجد تمام شده که یکی از بنای های بسیار

(۱) نام این محله سابق (میار میار) بوده و اشتقاق آن از چیست معلوم نشده به داشت بعضی از نکته سنگان تبریز نظر بر اینکه میار میار معنی ندارد مبدل به (مهاد مهین) کرده است یعنی گهواره بزرگ تر فعلا در نوشتجات و قبائلات (مهاد مهین) نوشته می شود.

غالی وزیبای تبریز بشمار بود در کتیبه‌های مسجد نام سلیمانشاه ثبت شده بود که اکنون ازین رفته است خط کتیبه‌های آن بخط خواجه عبدالله صیرفی خطاط بسیار تفردست و مشهور تبریز بود در اینخصوص نوشته‌اند خطی که در آن عمارت نوشته شده تبیه کتاب افلاک در عرصه جهان نظریش مشاهده نموده اغلب کتیبه‌های عمارت تبریز حتی کتیبه‌های عمارت ربع رشیدی و غیاثیه و دمشقیه را نیز صیرفی نوشته بود مالک دیلمی خوشنویس در اینخصوص اینقطعه را گفته است.

صیرفی ناقد جواهر خط
کز نی کلک گشت گوهر دیز

هست بر حسن خط او شاهد
در و دیوار خطه تبریز

خواجه عبدالله صیرفی ولد خواجه محمود صراف تبریزی از مشاهیر خوشنویسان خطوط سته بود در سال ۷۴۲ بروایتی ۷۴۴ وفات نموده و در جنب سارع چرنداب دست چپ تزدیک بقبرستان چرنداب مدفون شده و اینکه این مسجد را (استاد شاگرد) هست گویند علت اینست که کتیبه‌های آنرا چنانچه عرض شد خواجه عبدالله صیرفی استاد بزرگ نوشته و مقداری از کتیبه‌های طرف شرقی آنرا شاگرد وی نوشته و بدین جهت این مسجد را (استاد شاگرد) می‌گفتند و اینکه معروف است این مسجد را یک بناً بایک شاگرد ساخته غلط فاحش است و باور کردنی نیست که یک مسجد باین بزرگی و عظمت را یک بناً و یک شاگرد ساخته باشد زیرا که در اینصورت اقلال پنجاه سال بلکه بیشتر وقت لازم دارد که یک بناً و یک شاگرد آنرا تمام نماید.

ساختمان مسجد و در و دیوارهای بلند و طاقهای مقرنس آن در سیستم بناهای قدیم و بشکل معابد و مساجد اوائل اسلام است و یک احتمال هم هست که بنای این مسجد قبل از علاء الدین امیر شیخ حسن مخر وبه آن با بر جای بوده نهایت ایشان روی بناهای آن بنای جدید نهاده‌اند شکل ساختمان از داخل شیوه بساخته‌های معابد خارجی است و از اینجا معلوم می‌شود که بنای آن بسیار قدیم است علی الظاهر بعضی آثار کج بری و کاشیکاری هم در این مسجد بوده و کتیبه‌هایی که خواجه عبدالله صیرفی

نوشته بود بدیهی است که روی کاشی و یا گچ بری بوده که فعلاً از بین رفته و کمترین ذشانه آنهم باقی نیست لیکن در کتب تواریخ مسطور است دیوارهای بلند و پایه‌های کلفت و ضخیم آن حاکی از ذوق معماران و مهندسان آنحضر است شاه نشین‌ها و رواقها و راه روهای آن بشکل روضات متبرکه عتبات عالیات ساخته شده گنبد بلند بالای آن نمونه صنعت معماران و مهندسان قرن هشتم است این مسجد صحن بسیار وسیع و حوض بزرگی در وسط آن داشت که اکنون از بین رفته مقداری از صحن وسیع آنرا اداره فرهنگ تصرف نموده و در سال ۱۳۱۳ شمسی دانشسرایی برای دختران ساخته که از طرف جنوب دیوار بدیوار به این مسجد متصل است و این اشعار و تاریخ بنای دانشسرای از طرف مرحوم ملک‌الشعراء بهار در آجرهای کاشی بخط بسیار زیبائی در بالای درب دانشسرای مسطور است.

در همایون عهد شاهنشاه ایران پهلوی
خسر و دانش پژوه و داور کیهان خدای
ایچنین کاشانه فرهنگ از حکمت پیای
(مجدابراندخت) شدتاریخ این دانشسرای

شده با هر حکمت آن فرزانه دستور علوم
بهر تاریخ بنای عالیش هاتف سرود

۱۳۱۳

از صحن بزرگ و وسیع آن مقدار کمی برای مسجد هانده است این مسجد بمروز دهور چندین هرتبه از زازله و عدم توجه اهالی واولیای امور ویران شده و مجدداً تعمیر شده است آخرین تعمیرات این مسجد در زمان قاجار در عهد نائب‌السلطنه عباس‌میرزا بدسخورد و کمل اهالی شهر انجام یافته و حاج میرزا یوسف آقا طباطبائی از علمای درجه اول تبریز در آن مسجد امامت می‌کرد پس از آن تاریخ مجدداً این مسجد مدتی متروک‌مانده و رو بیرانی گذاشته است و کسی توجه بعمیر و آبادی آن نکرده و بعضی از در دیوار و صحن و حجرات آن ریخته و باشیده شده بود تا در سنه ۱۲۹۵ قمری مرحوم حاج میرزا محمد علی قراجه داغی عوانصری (۱) از علمای تبریز بعمیرات اساسی این مسجد همت (۱) عوانصر دهی است در قراجه داغ که اصل آن (اعوان، انصار) است اذکر نت استعمال عوانصر می‌گویند.

گماشته و در کتاب (زین المعبود) فی فضیلۃ المساجد) تالیف خود درباره تعمیرات این مسجد شرح مبسوط مفصلی نوشته است و چون بتاریخ ۱۳۷۰ قعده این مسجد و موقوفات آن مربوط بود هائز شمهای از (افزار) در این مقاله مینویسیم آنمرحوم در کتاب خود چنین نوشته .

داعی در اول حال که از تحصیل عتبات عملیات مرآت نمودم روزی از روزها گذارم از سمت این مسجد افتاد دیدم که دیوار صحن مسجد از طرف شرقی و غربی ریخته و دیوار طرف قبله که محراب هم در آن طرف بود شکست خورده و چندین طاق از یعنی ویسار محراب نزدیک است که فروریزد و سایر گنبدها و در و دیوارهای مسجد تمام آشکسته و ترک خورده و در شرف انهدام است و در صحن مسجد کثافت بیحد و اندازه ریخته‌اند تعجب بسیار از مردم این دیوار کردم و خوف عظیم در دل داعی من جانب الله حادث گشت در شبی از شب‌ها در مجلس نواب مستطاب والا مؤبد الدواه (۲) حکمران آذربایجان بودم حالت تاسف آور مسجد را با یشان گفتم و عده فرمودند که در آن خصوص فکری نموده قراری بدنهند لیکن اشتغالات حکومتی مانع از انجام این کارشد داعی عزم خود را جز نمودم که بنفسه قربة الى الله در آبادی این خانه خدا بقدر امکان با این قلت بضاعت سعی و کوشش نمایم در اول حال مبلغی از خود در این باب مصرف نموده و آنجارا محل تردد اهالی از برای نماز وعظ نمودم بعد از آن بدستیاری جمعی از هؤمنین و متدینین شهر تبریز کثر الله امثالهم بنای آبادی و عمارت سایر قسمت‌های مخروبه را اقدام نمودیم .

گنبدهای مخروبه مسجد و اطراف صحن و دیوارها تدریجاً هرمت کاری شدو

(۱) کتاب زین المعبود فی فضیلۃ المساجد در کتابخانه استانه وضوی موجود است آخوی مکرم حاج محمد نجفیانی قسمتی را که مربوط به مسجد استاد شاگرد است انتسخ نموده برای من از مشهد فرستاده بودند .

(۲) موید الدوله فرزند شاهزاده محمدعلی میرزا پسر فتحعلی شاه است حکمران آذربایجان بود و در سال ۱۲۹۵ وفات نموده

نمایه‌بازی بسیار زیبا از مرفر درست نمودیم و در وسط صحن آب انباری در طول دوازده
درع توپرخ و عمق پیهلازروع که قریب هشتصد تومان علاوه بر مصالح و سنگ و آجر
آن خرج نمودیم.

از جمله معاونت کنندگان در آبادی این مسجد عالی بنیان بمقتضای فرموده
قادرخان (تعاونوا على البز والتقوی) سرکار خلالتماب مؤتمن‌السلطان، عین دفتر
آذربایجان میرزا حسین خان محتوفی بودند که انصافاً باهمت بلند و قلب وسیع نعم
المعین داعی شدند و هر سال در ایام محرم در این مقام شریف تعزیه‌داری حضرت سید الشهداء
پرپا میشد علی ای حال داعی در مقابل مسجد مزبور مقداری زمین بیاض جهته
حوضخانه مسجد بهمراه خطیر خریدم و دردو طرف راه را از مسجد که محل تردد عامه
ناس است بعضی اراضی موقوفه متعلقه به مسجد هم حاضر و موجود است که بازارچه
نختم بدبیوار مسجد ازدم در صحن اینطرف آنطرف ساخته شود مشتمل بر بیست باب
دکایین و زیاده که وقف مسجد مزبور بوده باشد و حوضخانه مزبور هم احداث شود
له شاء الله تعالیٰ و اطراف صحن که یک‌طرف عمارت خود مسجد است از سمت شمال که
گنبدهای بلند و پست است و از طرف دیگر که غربی و جنوب شرقی باشد حجران ساخته
شود جهته تحصیل طالب که مدرسه بسیار خوب و بی‌نظیر خواهد شد و این اساس عظیم
که از عهد قدیم پوسیده و رمیم مانده و نزدیک بود که بالمره آثار آن از صفحه‌روزگار
برداشته شود بحمد الله بحلیه آبادی آمد امیدوارم درین همت‌بندگان خلاق عالم و
طالیین باقیات صالحان که در صفحه روزگار هستند اعانت بخیر نموده بقدرده هزار
تومان ولو بتدریج برای بقیه تعمیر مسجد و مدرسه و حوضخانه و دکایین موقوفه این
مسجد صرف فرموده و در صفحه آذربایجان بلکه مطابق ایران اینچنین یادگاری که
برای احدي میسر نیست و بهتر از این محل و مقام برای دعای دوام و استقرار ذوات
پایدار ابد قرار در این صفحات نبوده باشد و نوشتن همین رساله برای اداء تکلیف شرعی بود که
حال این مسجد چنین و چنان شده و باید چنین و چنان شود و الحاصل هر ام و مقصود محض تذکر

ویاد آوری و اعلام این مطلوب بود زیاده از این مقتضی نداشتند و ما علی الرسول الاعلام
تمت رساله فی الجمیع غرہ شهر ربیع الثانی هن شهور سنه ۱۳۰۸ بیدهولفه المسكین
محمد علی القراجه داغی

بعد از تعمیرات اساسی حاج میرزا محمد علی قراجه داغی قدس سره چندین
هر تبه تعمیرات هخت تصری از طرف اهالی شهر درین مسجد شده ولی تعمیرات کلی در سال
۱۳۳۸ هجری قمری از طرف آقای حاج محمد آقا از دبیلی هر حرم انجام پذیرفت که در
حدود چهارده هزار تومن خرج نموده و تعمیرات اساسی در بعضی قسمت های مسجد
بعمل آمده است اخیراً نیز در سایه همت و جدیت آقای هندرس اردبیلی نماینده
آذربایجان در حدود دوازده هزار تومن از طرف او قاف برای تعمیرات مسجد هصرف
شده است لیکن چنانچه باید و شاید تعمیر کلی و اساسی نشده و نواقص بسیار دارد
امید است در سایه همت اهالی محترم شهر و توجه اولیای فرهنگ از وجوده او قاف یا محل
دیگر تعمیرات کلی و اساسی دیگری بشود و این بنای زیبا که یادگاری از گذشتگان
ونیکو کاران است ازین نزد